

УДК 340.15:321 (477)

DOI 10.37749/2308-9639-2026-1(277)-1

О. І. НЕЛІН,доктор юридичних наук,
професор

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ. ТЕОРЕТИЧНИЙ СИНТЕЗ

У статті представлено аналіз наукових досліджень, присвячених методології вивчення історії держави і права України. Відзначено, що вивчення історії держави і права України зводиться не лише до збирання та описування фактів, подій, явищ минулого, а головним чином – до їх теоретичного осмислення. А це потребує відповідного інструментарію, тобто застосування певних методів і способів дослідження.

Підкреслено, що методологічний інструментарій історії держави і права України поєднує загальнонаукові та спеціальні (конкретні) методи дослідження.

Ключові слова: методологічний інструментарій історії держави і права України, методи і способи дослідження, методологія навчальної дисципліни, методи поділяються на загальнонаукові та спеціальні (конкретні), правове регулювання.

Постановка проблеми та її актуальність.

Розвиток країни в період воєнного стану в Україні має базуватися на глибоких знаннях історичного минулого, злагоді громадянського суспільства і держави, використанні всіх позитивних рис менталітету українського етносу. Зважаючи на це, вивчення історії держави і права України має величезне значення, насамперед тому, що сприяє усвідомленню складного, багатогранного і часто суперечливого нашого історичного минулого. Нехтування об'єктивними обставинами і передумовами у різних сферах суспільних відносин призводить до негативних наслідків, вирішення яких можливе тільки за умов ефективного правового регулювання.

Недостатність вивчення доктрини історії держави і права України, існування значної кількості дискусійних проблем, обрання європейського напрямку розвитку України, необхідність гармонізації законодавства України з нормами міжнародного права і права Європейського Союзу зумовлює актуальність теми дослідження.

Стан дослідження теми. Окремі аспекти цієї проблематики знайшли висвітлення у низці досліджень вітчизняних учених П. Захарченка., Козюбри М., Гусарева С., Кельман М., Кольбенка А., Кампо В., М. Мірошніченко., Рабіновича П., Скакун О., Страхова М., Трофанчука Г. та ін.

Однак, у дослідженні методології юридичної науки, в тому числі історії держави і права України, існують певні прогалини.

Мета статті: проаналізувати сучасний стан наукових досліджень, присвячених проблемам інструментарію історії держави і права України та визначити можливі перспективи їх подальшого вивчення.

Виклад основних положень. Історія держави і права України є невід'ємною складовою частиною багатовікової історії нашого народу, який творив та розвивав власну державність, втрачав її не зі своєї волі, відроджував та відновлював українську державу, розбудовував її, творив та удосконалював національне звичаєве право. Вивчення справжньої історії держави і

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА УКРАЇНИ

права України розпочалося після відновлення Україною своєї незалежності на початку 90-х рр. минулого століття. Сьогодні, в період воєнного стану в Україні, в добу глибинного національно-культурного відродження української нації як ніколи важливо висвітлити у доступній формі, без ідеологічних перекохань, штампів, на достовірному науково-дослідницькому матеріалі інструментарій історії держави і права України.

Будь-яке дослідження, зокрема й історично-правового характеру, має свою методологію, тобто світоглядну основу і водночас загальнотеоретичну складову. Теорія, власне, складається із принципів і законів пізнання, які у процесі дослідження стають методами пізнання [1, с. 39].

На думку О. Скакун, методологія (вчення про методи) – система певних теоретичних принципів, логічних прийомів, конкретних засобів дослідження предмета науки. Теоретичні принципи – історизм, єдність логічного й історичного. Логічні прийоми – дедуктивний та індуктивний умовивід, аналіз і синтез, порівняння, узагальнення. Конкретні засоби дослідження – інструменти пізнання, що застосовуються для встановлення знання про досліджуваний предмет [2, с. 13]. Методологія, зазначає М. Кельман, – це вчення про структуру, логічну організацію, методи, способи та форми діяльності дослідника в процесі пізнання ним досліджуваних явищ [3, с. 42]. П. Рабінович вважає, що методологія юридичної науки – це а) система підходів і методів, способів і засобів наукового дослідження, а також б) вчення, теорія про їх використання в пізнанні державно-правових закономірностей [4, с. 618 – 619].

На думку вченого, до складу цієї методології, зокрема, входять:

- філософсько-світоглядні підходи (матеріалістичний чи ідеалістичний, діалектичний чи метафізичний, визнання чи заперечення об'єктивних соціальних закономірностей і можливості їхнього пізнання, здобуття істинних знань про них);

- загальнонаукові методи, тобто такі, що використовуються в усіх або в більшості наук;

- групові методи, тобто такі, які застосовуються лише у певній групі наук;

- спеціальні методи, тобто такі, котрі прийняті для дослідження предмета лише однієї науки [5, с. 181].

На нашу думку, методами називають способи пізнання конкретних історико-правових явищ історії держави і права України. Усі названі групи методів, безумовно, необхідні для проведення повноцінного, всебічного, завершеного дослідження: кожна з них може знадобитись на будь-якому етапі – тому навіть із цієї причини методологія має бути множинною, плюралістичною. Проте їхня роль у науковому пошуку неоднозначна. Так, філософсько-світоглядні підходи визначають саму стратегію дослідження, його загальну спрямованість, орієнтують на знаходження, відбір, накопичення цілком визначених у соціально-змістовному відношенні фактів і, нарешті (що, можливо, найголовніше), зумовлюють характер і зміст оцінювання (інтерпретації) отриманих результатів дослідження. А без такого оцінювання соціальне пізнання неможливе й непотрібне.

Радикальні зміни, що їх зазнали в останній чверті XX ст. державно-правові явища в усьому світі, особливо в країнах Східної Європи та державах, що постали після розпаду СРСР, зумовили необхідність адекватної реакції з боку правознавства цих країн. Приведення самої науки у відповідність до соціальних реалій потребує її методологічного переозброєння. А це, вочевидь, стає можливим на шляху звільнення її від адміністративно-командної заідеологізованості, монополізації методологічних підходів, плюралізації використовуваних методів дослідження, що врешті, є необхідною передумовою об'єктивності пізнання державно-правових явищ (в тому числі діяльності органів судової влади, правоохоронних і правозахисних органів), поступального розвитку юридичної науки, свободи наукової творчості.

Сучасна методологічна ситуація характеризується переходом від уніфікованої, єдино дозволеної «одержавленої» методології до різноманітних методологічних засад, парадигм, підходів, так чи інакше поширюється і на вітчизняне правознавство. Демоніфікація,

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА УКРАЇНИ

тобто «роздержавлення» методології – безперечно плідний процес, який збагачує, демократизує пошуки істини, вивільняє та стимулює дослідницьку енергію, дозволяє повніше та розлого досягнути предмет цієї науки. Уже сьогодні можна зафіксувати позитивні результати такої методологічної тенденції, утілені, зокрема, у переосмисленні «класичних» і запровадженні нових понять вітчизняного загальнотеоретичного правознавства – таких, наприклад, як «права людини», «права нації», «правова держава». Серед державних органів, які забезпечують конституційні права і свободи людини і громадянина, здійснюють захист Конституції України.

Цілком слушним є висновок М. Страхова, що спроби повністю відкинути всю колишню методологію, на жаль, можуть сьогодні призвести до методологічної невизначеності та перетворення історично-правової науки в просту суму незліченних фактів, що не піддаються узагальненню. За таких умов залишаються лише загальнонаукові та спеціальні наукові методи – систематичний структурно-функціональний, логічний, статистичний, багатоваріантний, системно-структурний тощо [6, с. 190].

Тому при розробці нової методології, здатної сприяти забезпеченню об'єктивної істинності положень і висновків юридичної науки, слід максимально використати першоджерела, методологічний інструментарій, яким володіли вчені XVIII – XIX ст. (Руссо, Монтеск'є, Гегель, Морган), методологічні та теоретичні здобутки світових історичних шкіл XX ст., а також філософську, суспільно-політичну та юридичну літературу сучасності.

На думку Г. Трофанчука, яку ми поділяємо, усю сукупність методів прийнято поділяти на дві великі групи: а) загальнонаукові методи; б) спеціальні (конкретні) методи.

Загальнонауковими методами вважаються такі, які отримали універсальне застосування і використовуються при дослідженні різноманітних явищ практично всіма науками. До них належать:

а) метод діалектики, який дозволяє розглянути державно- правові явища у

безперервному русі, в розвитку, в органічному зв'язку з економічними, культурними, релігійними, соціальними процесами в історії українського народу;

б) метафізичний метод – протилежний діалектичному. Він дозволяє вивчати державно-правові інститути в Україні відокремлено один від одного у певні сталі історичні часи як нібито застигли на певному етапі, у стані нерухомості;

в) метод історичного матеріалізму передбачає розгляд державно-правових процесів з точки зору тих історичних умов, в яких вони зародилися і отримали розвиток. Користуючись цим методом, дослідник має можливість «увійти» у той чи інший історичний відрізок часу і здійснити максимально об'єктивний аналіз певного явища, інституту, правової норми тощо.

До спеціальних методів належать історичний, хронологічний, ретроспективний, порівняльно-історичний, статистичний та інші методи дослідження. Їх сутність обумовлена загальнофілософським підходом науки держави і права до пізнання та пояснення різноманітних явищ суспільно-політичного життя.

Історичний метод є одним з провідних методів, які використовуються як дослідниками історичного минулого, так і тими, хто вперше долучається до вивчення певних інститутів держави і права з часу їх появи та зародження. Історичний підхід до політико-правових явищ полягає у тому, що всі вони оцінюються у контексті конкретного історичного часу, протягом якого вони виникали, розвивалися, занепадали або зникали зовсім, набували притаманних лише їм вигляду і форми.

Сутність хронологічного методу полягає у тому, що події державно-правового розвитку країни розглядаються у чіткій хронологічній послідовності. Цей метод є особливо ефективним при складанні історичних хронік, хронологічних таблиць, коли реконструюються події, пов'язані між собою певним відтинком часу. Різновидом хронологічного методу є проблемно-хронологічний, який передбачає розчленування теми на декілька вужчих проблем, кожна з яких аналізується у хронологічній послідовності.

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА УКРАЇНИ

Ретроспективний метод дозволяє відтворити картину минулого навіть за відсутності повного набору історичних та правових джерел, що відносяться до того чи іншого історичного періоду. В основу цього методу покладено тісний зв'язок між сьогоденням і минулим.

Поширеним видом інструментарію для дослідження історико-правових явищ є порівняльно-історичний метод. Він базується на визнанні певної повторюваності деяких рис і характеристик в історії права та держави, орієнтує на їх дослідження шляхом зіставлення. Цей метод дозволяє порівнювати аналогічні історичні типи і форми державності, правові системи для встановлення як загальних закономірностей їх розвитку, так і специфічних особливостей.

Статистичний метод застосовується при дослідженні кількісних сторін історико-правових явищ. За його допомогою можна виявити такі характеристики останніх, як, наприклад, протяжність їх у часі і просторі, поширеність у державі, темпи розвитку, повторюваність тощо. Однак гола статистика повинна наповнюватися значущими державно-правовими та суспільними явищами з прив'язкою їх до конкретного історико-державного підґрунтя [7, с. 34 – 36].

На підставі проведеного аналізу можна зробити наступні **висновки**.

По-перше, невід'ємною частиною методологічних проблем будь-якої науки є питання про її методи, тобто ті способи, прийоми, за допомогою яких пізнаються явища об'єктивної дійсності, що складають предмет конкретної науки.

По-друге, методами називають сукупність способів пізнання і прийомів дослідження, які використовуються для одержання відносно об'єктивних, істинних, доказово обґрунтованих знань з історії держави і права.

По-третє, інструментарій історії держави і права України поєднує загальнонаукові та спеціальні (конкретні) методи дослідження.

По-четверте, під час розробки нової методології, здатної сприяти забезпеченню об'єктивної істинності положень і висновків історично-правової науки, слід максимально використати першоджерела, методологічний інструментарій, яким володіли вчені XVIII – XIX ст. (Руссо, Монтеск'є, Гегель, Морган), методологічні та теоретичні здобутки світових історичних шкіл XX ст., а також філософську, суспільно-політичну та юридичну літературу сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Нелін О. І. Еволюція спадкового права в Україні (історично-правовий аспект): дис. ... док. юрид. наук. 12.00.01. Київ. 2010. 415 с.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. Х.: Консул, 2006. 656 с.
3. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології: монографія. Тернопіль, 2011. 492 с.
4. Рабінович П. М. Методологія юридичної науки. Юридична Енциклопедія : В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.». 2001. Т. 3: К – М. 2001. 792 с.
5. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. К.: Атіка, 2007. 176 с.
6. Страхов М. М. Методологічні проблеми правової науки: мат. наук. конф. (Харків, 13 – 14 грудня 2002 р.) / Упоряд. М. І. Панов, Ю. М. Грошевой. Х.: Право, 2003. 427 с.
7. Трофанчук Г. І. Історія держави та права України: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2017. 568 с.

REFERENCES

1. Nelin O. I. Evoliutsiia spadkovoho prava v Ukraini (istorychno-pravovyi aspekt): dys. ... dok. yuryd. nauk. 12.00.01. Kyiv. 2010. 415 s. (In Ukrainian).
2. Skakun O. F. Teoriia derzhavy i prava: pidruch. Kh.: Konsul, 2006. 656 s. (In Ukrainian).

3. Kelman M. S. Yurydychna nauka : problemy metodolohii: monohrafiia. Ternopil, 2011. 492 s. (In Ukrainian).

4. Rabinovych P. M. Dzherelo prava. Yurydychna entsyklopediia: V 6 pt. / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. K. «Ukr. entsykl.», 2001. T. 3 : K – M. 2001. 792 p. (In Ukrainian).

5. Rabinovych P. M. Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy: navch. posib. K.: Atika, 2007. 176 s. (In Ukrainian).

6. Strakhov M. M. Metodolohichni problemy pravovoi nauky: mat. nauk. konf. (Kharkiv, 13 – 14 hrudnia 2002 r.) / Uporiad. M. I. Panov, Yu. M. Hroshevoi. Kh.: Pravo, 2003. 427 s. (In Ukrainian).

7. Trofanchuk H. I. Istoriiia derzhavy ta prava Ukrainy: navch. posib. K.: Yurinkom Inter, 2017. 568 s. (In Ukrainian).

Nelin O. I. Analysis of modern research of the Ukrainian history of state and law scientific tools. Theoretical synthesis.

The article presents an analysis of scientific research methodology of the history of state and law of Ukraine. It is noted that the study of the history of state and law of Ukraine is not only about collecting and describing facts, events, and phenomena of the past, but mainly about their theoretical understanding. And this requires appropriate tools, that is, the use of certain research methods and techniques.

The history of the state and law of Ukraine is an integral part of the centuries-old history of our people, who created and developed their own statehood, lost it against their will, revived and restored the Ukrainian state, built it, created and improved national customary law. The study of the true history of the state and law of Ukraine began after Ukraine regained its independence in the early 1990s. Today, during the period of martial law in Ukraine, in the era of a profound national and cultural revival of the Ukrainian nation, it is more important than ever to highlight the tools of the history of the state and law of Ukraine in an accessible form and based on reliable scientific research material without any ideological distortions or stereotypes.

The methodology of legal science is understood as a system of approaches, methods and techniques of scientific research, the theoretical foundations of their use in the study of state and legal phenomena. An integral part of the methodological problems of any science is the question of its methods, that is, those ways and techniques by which the phenomena of objective reality that constitute the subject of a particular science are known.

According to the author, methods are the ways of understanding specific historical and legal phenomena of the history of state and law of Ukraine. Therefore, when developing a new methodology that can help ensure the objective truth of the provisions and conclusions of legal science, it is necessary to make maximum use of primary sources and methodological tools that were possessed by scientists of the 18th and 19th centuries. (Rousseau, Montesquieu, Hegel, Morgan), methodological and theoretical achievements of world historical schools of the 20th century, as well as philosophical, socio-political and legal literature of our time. It is emphasized that the tools of the history of the state and law of Ukraine combine general scientific and special (specific) research methods. General scientific methods are those that have gained universal application and are used in the study of various phenomena by almost all sciences. These include: the method of dialectics, the metaphysical method, and the method of historical materialism. Special methods include historical, chronological, retrospective, comparative-historical, statistical, and other research methods.

Keywords: scientific tools of the history of state and law, methods and techniques of research, methodology of the academic discipline, methods are divided into general scientific and special (specific), legal regulation.